

Az első világháború információitörténete fényképeken

Szerk. Bazsó Edit – Z. Karvalics László

Primaware, 2015

Szerkesztette: Bazsó Edit – Z. Karvalics László

A kísérő tanulmányt írta: Z. Karvalics László

Képszerkesztés és kép-gondozás: Bazsó Edit

A Szegedi Információtörténeti Műhely részéről közreműködött: Vér Márton és Felföldi Szabolcs

Borítóterv: Bazsó Edit

Kiadó: Primaware, Szeged

Kiadás éve: 2015

ISBN:

A kiadvány létrejöttét támogatta: Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság

Előszó

2014. október 8.-án, Szegeden a Szegedi Információtörténeti Műhely szakmai konferenciát rendezett az első világháború információtörténetéről, négy szekcióban, közel 30 előadással kezdve meg ennek a témakörnek a körüljárását.

A konferencia iker-eseményének tekinthetjük azt a kifejezetten információtörténeti tárgyú első világháborús fényképek legjavából készült kiállítást, amely a 8.-i megnyitását követően december közepéig várta az érdeklődőket. A félszáz, igényesen kidolgozott, felnagyított fotográfia bemutatása mellett a Szegedi Információtörténeti Műhely honlapján (www.szim.org) mai napig látható az a bővebb képgyűjtemény is, amelyből a leg-egyedibbnek mondható darabok költöztek végül is a szegedi Agora Informatoriumának falaira.

A kiállítás képei közül ebben a válogatásban jó néhányat bemutatunk, egy nagyobb ívű, az első világháború fotótörténete felől építkező tanulmány kíséretében. Mivel a füzetnek alapvetően ismeretterjesztő és érdeklődést felkeltő funkciója van, és képei kevés kivételtől eltekintve nyílt forrásokból származnak, az eredeti lelőhelyeket nem a szövegben, hanem a legvégén, önálló mellékletben adjuk meg.

A szerkesztők

Információtörténeti tárgyú első világháborús fotográfiák és érték-dimenzióik

(Bevezető egy kiállítás képeibe)

Z. Karvalics László

A bal alsó sarokban halott katonák, középen és jobbra fent pedig hatalmas, fa Jézus-kereszt, amely az emberekkel ellentétben túlélte egy pusztító gránátzáport. Néhai Walter Kleinfeldt (maga is tüzér) még mindig csak 18 éves volt, amikor 1917-ben elkészítette a felvételt – egyikét annak a több száz képnek, amellyel pusztán dokumentálni kívánta mindazt, amivel a szeme és a szíve a fronton találkozott. Néha azonban a téma és az amatőr fotós úgy talál egymásra, hogy abból magas rendű művészet születik. Ez a fénykép felráz, elgondolkodtat és gyönyörködtet, akár vádiratként, akár mementóként, akár a hit és remény szimbólumaként tekintünk rá.

A fotó azonban, amelynek bizonyosan a világháború leginkább emblematikus, legnagyobb hatású képi ábrázolásainak a sorába kellene tartoznia, mégis minden történeti tankönyvből, szakkönyvből hiányzik. Ennek egyszerű oka van: készítője a csaták után a pincéjébe rejtette, így az a többi felvétellel együtt ott várt és várt, egészen 2013-ig, amikor aztán Kleinfeldt fia meg nem találta és az Internet nyilvánossága révén közkinccsé nem tette (Révész, 2014).

Árnyékból a fényre

A világháború centenáriumi hírtermésében szinte napi szenzáció volt az ehhez hasonló, újabb és újabb fényképgyűjtemények előkerülése, Európa-szerte. (Sőt, Kanadában nemrég felbukkant egy regényes történetű, fantasztikus állapotú Verascope, a francia hadseregben használt sztereo-kamera is, a masinával együtt megőrzött, nyugtalanító 3D élményt kínáló képek tucatjaival)¹. A BBC egyenesen dokumentumműsort szánt a frissen fellelt világháborús fotósorozatoknak – elkerülve azt a kérdést, hogy vajon mindek köszönhetőek a lökeshullám-szerű, látványos felfedezések, az emlékezetpolitikai keretben kétségkívül megemelkedő hír-értéken túlmenően?

¹ A tekervényes históriát ismerteti Dvorsky (2013).

Galamb a fronton (bal) 1. kép
Felderítő galamb a testére rögzített könnyű kamerával (jobb) 2. kép

Véleményem szerint két fejlemény érdekes egybeesésének köszönhetjük mindezt: a vizuális dokumentumok forrás-értékét tudatosító fordulatnak, illetve a gyűjteményezés és megosztás újfajta kultúrájának, amely a digitalizálás és a hálózati hozzáférés révén meglepő gyorsasággal alakult ki. Emiatt váltak hirtelen fontossá és megbecsültté a memóriaintézmények meglévő, de eddig csekély jelentőségűnek tartott kollektívái,² és nőtt meg a kereslet a magánkézben lévő „amatőr” kép-állomány feltárása, megmentése és közkinccsé tétele iránt.³

Rolf, az első katonai vakvezető kutya (bal) 3. kép
Az amerikai Morris Frank és vakvezető kutyája, Bud (jobb) 4. kép

² Magyarországon például így értesülhettünk a kalandos úton a nemzeti levéltárba került Rajk Sándor-féle hagyatékról (Ólmosi, 2007), Urai Dezső 2013-ban előkerült háborús fotográfiáiról (http://mandarchiv.hu/cikk/3228/Elet_az_első_vilaghaboru_szinfalai_mogott).

Ezért fogott nagyvonalú vállalkozásba a szegedi Egyetemi Könyvtár is, amely Shvoy Kálmán egykori vezérkari tiszt több albumból álló, 9000-nél is több képet tartalmazó hagyatékát digitalizálva tett közzé reprezentatív válogatást (köztük három albumra rúgó első világháborús képet) <http://www.bibl.u-szeged.hu/shvoy/index.html>.

³ Nem véletlenül emelkedett meg a fényképek tárgyértéke sem, emiatt sokszor árverésen találunk új gazdát a gyűjtemények - mint például Király Árpád tüzér főhadnagy frontfotói (Virágh, 2014).

Nagy Pál tábornok a 40. honvéd hadosztály parancsnoka sztereoperiskóppal (bal) 5. kép
Hamis ló, mesterlövészek álcája a senki földjén (jobb) 6. kép

Jól tükrözi mindezt a világsajtót bejáró egyik legszenzációsabb lelet, a Louis és Antoinette Thuillier kollekción sorsa, amelynek üvegnegatívjait egy vignacourt-i parasztház padlásán őrizte egy idős házaspár. A páratlan anyag majdnem megsemmisült az épület eladásakor, mert a tulajdonosok nem voltak tisztában a gyűjtemény értékével.⁴ Eközben egy amatőr történész, Laurent Mirouze már húsz évvel ezelőtt (!) felhívta a figyelmet a képek fontosságára, még egy közleményt is megjelentetett, ám akkor evvel még nem tudott semmiféle érdeklődést és figyelmet kiváltani. Most azonban szinte minden világglap foglalkozott a kollekción megmentésével és értékével.

Mint láttuk, a korábban meglévő anyag hálózati megjelenésének és az újonnan felfedezett gyűjtemények gyorsan felépülő nyilvánosságának köszönhetően napjainkra az első világháborús fényképek rendkívüli sokasága, milliós nagyságrendű korpusza állt elő. Emiatt a fotográfiák már nem csak dokumentációs, illusztrációs, művészi, esetleg ismeretterjesztő értékük okán érdekesek a figyelemre, hanem a korábbi „segédtudományi” szerepen messze túllépve immár önálló történeti kutatási tárgyként is. Olyan, jól körülhatárolható vizsgálati területként, amelynek növekvő összetettsége folytán egyre több szakosított rész-kutatási programja is körvonalazható – annak ellenére, hogy mindeddig alig esett rá figyelem. A világháború történetével foglalkozó összefoglaló, több kötetes munkákban nem találunk önálló fejezeteket, amelyek a haditudósítókkal, a hadi fotográfiával, a fronton és a hátszágban készült fényképekkel magukkal foglalkoznának. S kutatás-módszertani szempontból is messze többről van szó, mint innen-onnan származó könyvészeti adalékokcák egymás mellé rendezéséről: a forrás-feltáró felfedező utaknak múzeumok, levéltárak mélyére, sajtóanyagokhoz, helytörténeti kiadványokhoz és a családi emlékezet megőrzött darabjaihoz kell fordulnia.

⁴ A francia családnál elszállásolt brit, amerikai, kanadai, ausztrál, indiai és dél-afrikai katonákról készített, gyakran helyiekkel közös szuvenír-képek felbukkanásáról a Múlt-kor tudósított 2011. március 1.-én. (Első világháborús fotók a frontvonal másik oldaláról http://mult-kor.hu/20110301_elso_vilaghaborus_fotok_a_frontvonal_masik_oldalrol)

A fényképezés történetének első világháborús fejezete: kutatási tématerkép

Sorszámított amerikai hírvivő galamb (bal) 7. kép
Hamis fa, brit megfigyelő állomás (jobb) 8. kép

Ha a szórvány-előfordulások és rész-feldolgozások után valaki valóban történeti szintézisre vállalkozna, fél tucatnyi, jól elkülöníthető, különböző kutatási stratégiát és felkészültséget igénylő témáról kellene egyidejűleg illetve összefüggéseiben számot adnia. (A szempontokat épp csak felvillantjuk, majdani kutatások inspirálásának szándékával).

(1) *A fotográfia korabeli technológiája és a háborús „foto-konjunktúrával” összefüggő innovációk⁵*

Üzenethozó kutya (jobb) 9. kép
Hughes típusú betűíró távíró 10. kép

A világháborút megelőzően alig egy évtized állt rendelkezésre, hogy a fényképezés kiszabaduljon a műtermek falai közül és bárki számára elérhetővé váljon. A hatalmas mennyiségű

⁵ A „műszaki” oldal fontos fejezete még a megmaradt képállomány restaurálásához szükséges technológiai háttér.

amatőrfotót is annak köszönhetjük, hogy a Kodak Brownie gépének 1900-as debütálását követően a versenybe beszálló cégek egyre kompaktabb, egyre kevesebb technikai felkészültséget igénylő masinákat kezdtek piacra dobni.

Valódi innovációnak a korábbi szórványos kísérletek akadályait leküzdő színes fotózás számított. A nehézkesen kezelhető, kinyomtathatatlan, csak ablaküvegen vagy megvilágítva élvezhető autokróm technikával készült képek olyan ritkák, hogy egyesével tartják őket nyilván. Összesen 3200 darab, 1914 és 1918 között készült színes képről tudunk (Kolozsi-Szémann, 2014).⁶ A sztereoszkopikus kamerákról és képekről már tettünk említést, s szólni kell a panorámaképekről is. Ezek ugyan már korábban is nagy népszerűségnek örvendtek, de mivel összeillesztésük nagy pontosságot és ügyességet igényelt, kevés fotós élt evvel a megoldással – ám aki vállalkozott rá, az számíthatott a megkülönböztetett figyelemre.

A technológia kapcsán még a légi fotózás ugrásszerű műszaki fejlesztéseit érdemes kiemelni (a miniatürizálás galambokra szabott megoldásaitól a repülő szerkezetekről készített felvételekig).⁷

(2) A fényképek sokféle készítői

Légi kamera (bal) 11. kép
Angol légi fotós (jobb) 12. kép

A frontra küldött vagy engedett fotóművészek mellett a háború szülte meg a hivatásos hadifotóst, mint szakmát. Egyedül a német hadsereg majd félezer profi fényképészt állított csatasorba (Kolozsi-Szémann, 2014). A Monarchia hadseregében ennél jóval kevesebb magyar hivatásos szolgált, de éppen ezért a történelmi kutatás majdhogynem személyes ismerőssé tudta tenni a legjelentősebbeket: Jelfy Gyulát, az elsőt, a világhírnévig jutó Balogh Rudolfot,⁸ a másodikat, majd Nádas Sándort, Vydareny Ivánt és sorra

⁶ A legszebb darabokból gyönyörű album készült (Walther, 2014), amelyben a teljes állomány 10%-a, 320 kép kapott helyett, a világ sok-sok archívumából.

⁷ „Az első világháború idején leginkább a katonai hírszerzésnek biztosított új lehetőségeket a légi távérzékelés, majd később, de a hadászattal továbbra is kapcsolatban a fotogrammetriai térképezésnek szolgált alapjául”. (Kovács, 2011)

⁸ Balogh Rudolf (1879–1944) több ezer, nitrát- és üvegnegatívra készített képe közül számos darabot őriznek hadtörténelmi múzeumok. Életműve e meghatározó részének állít emléket a Magyar Fotográfiai Múzeum kiállítása (*Balogh Rudolf haditudósítása az első világháborúról*) amely 2014. november 28. - 2015. február 28. között látható

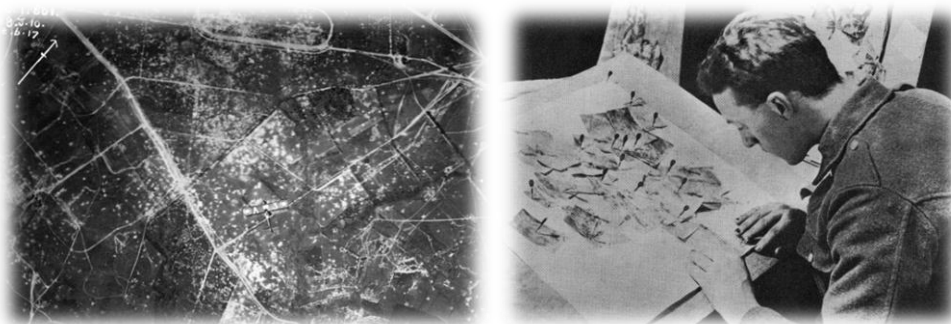
Kecskeméten. http://fotomuzeum.hu/kiallitasok/balogh_rudolf_haditudositasa_az_első_világháboruból_2014_11_28_2015_02_28

Balogh 55 panorámaképe már korábban kiállításra került a 2006. január 27-én megnyitott *Családi háború - Fotók az Első Világháborúból* című tárlat részeként.

a többieket (Barakonyi – Kolbert, 2014).⁹ Hivatásos fényképészek készítettek beállított fotókat, amikor a hátszágban állomásozó vagy adott területen átvonuló csapatok erre igényt tartottak. Újságok fotóriporterei (harctéri fényképészei) kaptak lehetőséget egy-egy nevezetes védmű, különleges berendezés, hajó, légi jármű, alakulat, hátszági vagy frontesemény rögzítésére¹⁰ (mint például Müllner János, akinek képeiből több önálló kiállítás is született nemrég).¹¹

A hivatásosok száma azonban így is messze alulmúlta az amatőrökét. Tisztek, egyszerű katonák és a civilek közül is sokan örökítették meg élményeiket, milliós nagyságrendű képet produkálva. Ennek a hatalmas mennyiségnek csak kis része vált nyilvánossá, az újságok „háborús és harctéri fotópályázatai” révén vagy a hadsegélyező hivatal „amatőr és pályadíjas munkákból” válogatott, sokszorosított képes levelezőlapjain (Zarándy – Böröczky 2003). Ha egyszer valamennyi, most még családi albumban pihenő, elfeledett gyűjteményben vagy másutt rejtőzködő kép is „kiszabadul” a digitális örökkévalóságba,¹² akkor készítőikről is sokkal több adat fog rendelkezésre állni, mint ma.¹³

(3) Fényképek születése: helyzetek és funkciók.

Galambokra rögzített kamerával készített légi felvétel (bal) 13. kép
Katona fronton készült fotókat rendezget (jobb) 14. kép

Meglepő formagazdagság néz vissza ránk, ha elkezdjük számba venni azokat az okokat és felhasználási célokat, amelyek fényképek megszületéséhez vezethettek. Önmagában a „hivatalos” katonai oldal maga is sokkal több rétegű volt, mint gondolnánk. A propagandisztikus, erőt sugárzó, hátszág-lelkedítő céllal készült (és újságban, plakáton, kiadványokon, képeslapokon sokszorosított) képek mellett a háborús ellenfelet dehonesztálni, félrevezetni, elbizonytalanítani hivatott fotográfiai is nagy számban születtek. Direkt katonai felhasználást (műveleti tervezést, térkép-pontosítást) szolgál-

⁹ Hasonló módon tartja nyilván a Skót Nemzeti Könyvtár különgyűjteménye (*First World War 'Official Photographs'*) a kilenc tematikus kollekció egyikeként a négy legnevesebb harctéri fotóriporter (Ernest Brooks, John Warwick Brooke, David McLellan és Tom Aitken) anyagát. <http://digital.nls.uk/first-world-war-official-photographs/pageturner.cfm?id=75208532>

¹⁰ A kanadai Charles Hilton De Witt Girdwood például szabályos szerződést kötött a brit hatósággal a nyugati fronton harcoló indiai csapatok fényképezésére (Badsey, 2014)

¹¹ A fotográfusok személye közkedvelt téma, a tárgyban már negyed századdal ezelőtt is készült monográfia (Carmichael, 1989).

¹² Az Országos Széchényi Könyvtár 6000 képből álló tematikus gyűjteményének például már mintegy egyharmada költözött fel a Világhálóra a Magyar Digitális Képtár részeként (<http://www.oszk.hu/kiallitasok/kepsorsok>).

Ray Mentzernek köszönhetően 2007 óta épül és gazdagodik egy amerikai nyílt fotóarchívum (Photos of the Great War) <http://www.gwpda.org/photos/greatwar.htm>

¹³ A felhasználás pillanatában 44 ezer fotót tartalmazó brit gyűjtemény (<http://www.ww1photos.com/>) fokozatosan gyarapszik meta-adatokkal, ahogyan önkéntes adatközlők sora egészíti ki új információkkal a képleírásokat.

tak az ellenség állásait, védműveit, útvonalait megörökítő fényképek. Számos kép segített kiképzési és oktatási célt. A már-már rituális csapatfotók identitás-erősítő szereppel bírtak.

S noha a (főleg a tisztek tulajdonát képező) kamerák birtoklása a háborús övezetekben elvileg komoly biztonsági kockázatokat hordozott, kevés esetben léptek fel katonai vezetők az amatőr fotográfusokkal szemben (csak a pletykák terjedtek elítélésekről, sőt kivégzésekről). A nyugati fronton 1916 után már szigorúbban léptek fel, és a harci zónában elkezdtek kifejezetten tiltani a fényképezést (Badsey, 2014). De még a hadifogoly-és internálótáborokban, ahol elvileg gondolni sem volt szabad fotózásra, ott is sikerült olykor egy-egy kockát ellőni.¹⁴

A békés háterszágban, a frontra való utazás előtti állomásozáskor vagy az elfoglalt területen berendezkedve a fényképezésnek kifejezetten terápiás hatása volt, és belesimult a családi album-és az eseményfotó-kultúrába. A „hétköznapi” megörökítő zsánerképek mellett számtalan természeti vagy városi táj-ihlette fotó készült, hol az élményturizmusra emlékeztető módon, hol kifejezetten művészeti hatáskeltés céljából. Az amatőr képek legnagyobb része így készült, a frontfotók ritkábbak és kivételesebbek.

(4) Fotócenzúra

Amerikai tüzérségi megfigyelők (bal) 15. kép
Amerikai katonák egy akusztikus lokátorral (jobb) 16. kép

Az általános, minden információhordozóra kiterjedő cenzúra-gyakorlat részeként önálló fotócenzúra is működött a front mindkét oldalán.¹⁵ Elsősorban azoknak a képeknek a megjelenését tiltották, amelyeknek a valóságos szörnyűségek és embertelenségek demoralizáló, újoncokat elretentő, a háterszág szemét felnyitító hatásától tartottak. Az amerikai, francia és brit haderőnél az etnikailag sokszínű állomány esetében a rasszizmus-érzékeny asszociációkat kívánták elkerülni.

¹⁴ Zarándy és Böröczky (2003) például a barakk- és épületfotókat, a tábori színház-és színészfelvételeket, a hadifogoly-kiállításokat és a tárgykészítmény-fotókat emeli ki.

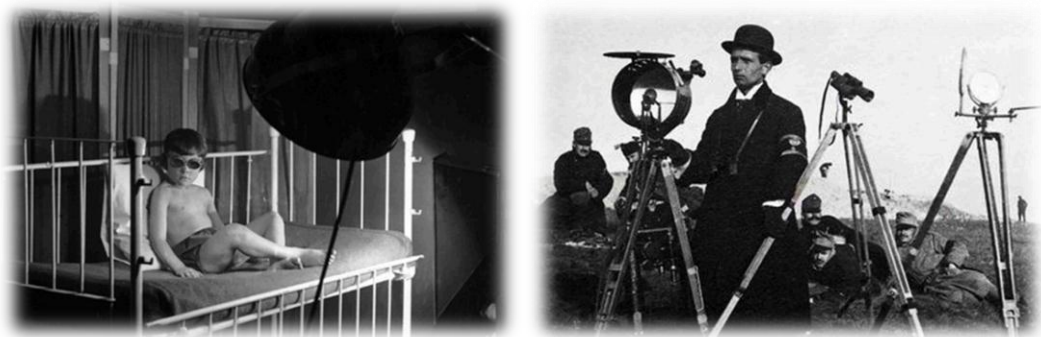
¹⁵ Az amerikai gyakorlatot számos példával és képpel mutatja be az alábbi online cikk: a Nagy Háború cenzúrázott fotói http://ritkanlathatortortenelem.blog.hu/2014/04/23/a_nagy_haboru_cenzurazott_fotoi Letöltve: 2014. december 10.

Német kommunikációs csapat (bal) 17. kép
Telefonáló német katonák (jobb) 18. kép

Számos, látszatra ártalmatlan fénykép tartalmazhatott az ellenség számára jelentéssel bíró információt (egy új fejlesztésű repülőgép, egy kézitusá-technika, a tiszt páncele formája, álcázott kézigránátok típusai). Egy csapatszállító hajón készült vidám felvétel a hajózási útvonalak veszélyesebbé válását okozhatta volna. Néhány kép módot adhatott volna arra, hogy az ellenség kifigurázzon, nevetségessé tegyen valamit. Ezeknek az információs veszélyeknek a cenzúrával idejekorán elejét lehetett venni.

(5) *Hatás, szerep, (másod)felhasználás*

Angolkóros berlini gyermeket kvarclámpával gyógyítanak (bal) 19. kép
Fénytávíró használatának oktatása (jobb) 20. kép

Történeti szociológiai szempontból jellemzően a politikai-katonai felhasználás kerül a szakirodalmi tárgylemezre, annak a hatásnak a révén, amellyel folyamatok, gondolatok, vélemények módosítására a szöveggel szemben megbízhatóságot, tárgyszerűséget, hitelességet és bizonyítottságot sugalló fénykép képes (*photographs as evidence*). (A megrendeztettség vagy a beállítottság lehetősége kevés kortárs kétségét ébresztette fel, jellemzően az utókor foglalkozott csak vele). A reprezentáció (felderítés, kémkedés, stratégia- finomítás) támogatása mellett így a meggyőzés,¹⁶ az orientáció kívánt irányba

¹⁶ Nem véletlenül választotta 2014 júniusa és novembere között látható kiállítása címéül a kanadai Nemzeti Galéria a meggyőző erőt (*The Great War: The Persuasive Power of Photography*).

fordítása (esetleg a provokáció) a kiemelt cél.¹⁷ Nem csodálkozhatunk hát, hogy a világháború vizuális történelmének éppen a propagandatörténelmi kontextus a leggyakoribb megközelítési módja. S mindez hatványozottan igaz a háború utáni másodfelhasználásra, amikor az ideológiával átitatott emlékezetpolitika kulisszáinak formálásában játszanak különleges szerepet a tankönyvekbe, albumokba és a közterekre kerülő képi eszközök, egyszerre formálva a hivatalos, a közösségi és a magánemlékezet öntőformáit.

Az időbeli távolsággal aztán kilúgozódik az egyoldalúság, ám megmarad a forrás-érték: kézenfekvőnek tűnik, hogy a történelemtanítás bevonja a saját módszertani arzenáljába a világháborús fényképek sok-szemponturnál tanórai elemzését,¹⁸ hogy a fényképeken szereplő helyek felismerésére, azonosítására spontán projektek szerveződnek, hogy nemcsak gyűjtések indulnak, hanem a személyes használatra készült képek szervezett feldolgozása, digitalizálása és hálózati önkéntesek segítségével történő meta-adatolása is megindult már.¹⁹

(6) *A fényképek tartalma, tartalomelemzése, tárgy-típusai*

Az egyik online gyűjtő, Michael Duffy háborús fényképekre szakosodott oldalán, a Firstworldwar.com-on²⁰ lévő 3900 archív fotót 25 kategóriába rendezte, attól függően, hogy mit ábrázol. A közintézmények nagyobb digitális kollektívái (a szabad kulcsszavas keresés lehetőségének felkínálása mellett) gyakran még ennél is jóval több témacsoportot, tárgyat különítenek el. A hadtörténelmi gyűjtemények rendező elve természetesen a katonai szervezet logikáját követi, az ábrázolt alakulatok illetve fegyvernemek érdeklik, vagy a hadműveletekhez kötődő földrajzi szempontokat tartják fontosnak. A történelemtanítás elsősorban az élethelyzetekre érzékeny.²¹ Az újságok gyűjteményei az attraktivitás, a látványosság különböző dimenzióit helyezik a középpontba, a fotóművészeti táruk a képek készítői vagy a képek technikája felől rendezik az állományukat. Néha a pusztán időrend mentén járhatóak be az állományok.

De valamennyi felosztás közös abban, hogy a fénykép természetéhez igazodva kizárólag materiális szempontokat vesz figyelembe. Emiatt nincs tudomásunk róla, hogy az információ világháborús története, az információs nézőpont valaha is kiemelésre került volna, valaha is egymás mellé rendeződtek volna az információáramlás különböző aspektusaival foglalkozó képi ábrázolások. Gyűjtésünknek és kiállításunknak ez adja a különleges értékét.

¹⁷ A fényképezés ritualizálódni is tudott: „Néhány erre módot találó menetalakulatnál szokássá vált a tartalékban állomásozó katonák tisztikaráról és legénységéről a harcterre indulás előtt, illetve egy-egy ütközet után fényképeket készíteni, s a sokszorosított felvételeket az alakulat örzegy- és árualapjának javára kiadásítani.” Zarándy – Böröczky (2003).

¹⁸ Zarándy és Böröczky (2003) értelmezési keretként kérdéssort dolgozott ki és tett közzé az első világháborús fotográfiai csoportos iskolai feldolgozásához.

¹⁹ Id. pl. ezt: <http://www.theguardian.com/world/guardianwitness-blog/gallery/2014/jan/16/first-world-war-your-photographs>

²⁰ <http://firstworldwar.com/photos/index.htm>

²¹ Zarándy és Böröczky (2003) hat kategóriába rendezte a fényképeket: a front, mint környezet, front-életképek, új vizualitás-elvű képek, tisztán tájképi fotók, a hadifogság képei, fotótrefák.

Információtörténeti tematika világháborús képeken

Gázmaszkos hírvivő kutya Franciaországban (bal) 21. kép
Német felderítő kutya (jobb) 22. kép

Az informatíótörténelem, az információs jelenségcsalád fogalmi keretrendszerén belül megragadható kutatói kérdésekkel foglalkozó történeti irányzat és szemléletmód nagyon rövid múltra tekinthet vissza (Z. Karvalics, 2004 újabban: Z. Karvalics, 2012), és szöveghagyományában, egyetlen felvetéstől eltekintve, eddig nem is született olyan megközelítés, amely az első világháború és az informatíótörténelem közös metszetét kereste volna.

A fotográfiák különleges helyet foglalnak el az informatíótörténeti problématerben, afféle tematikus *pars pro toto* jelleggel. Ahogy korábban is láttuk, a fényképezés korabeli gyakorlata, beágyazottsága, technológiája és teljes képtermése egy komplex és gazdag informatíótörténeti mező egyik meghatározó vertikális Tárgyának, a vizuális kultúrának fontos alkotórésze.²² Ugyanakkor a fényképek az információs folyamatok, intézmények, specialisták és események dokumentarista megörökítésével a teljes, horizontális informatíótörténeti tematikához is közvetítenek adalékokat (Z. Karvalics, 2014)

Az információ születése, áramlása, keringése, továbbítása, feldolgozása, tárgyiasítása „tetten érhető”: a hivatásos és amatőr fotósok célkeresztjében ugyan arcok, tömegek, harcok és fegyverek

²² Azt a funkciót, amelyet a fotográfiák töltek be, részben más technológiával is lehetett látni, például grafikákkal, rajzokkal, festményekkel. (A Sajtóhadiszállás (Kriegspressequartier) *Kunstgruppe* nevű alakulatában 200 hadifestő dolgozott például). De a plakátok, hirdetmények, könyv-illusztrációk, kártyák, gyerekjátékok ábrázolásai, képeslapok, frontújságok és számos más információhordozó is ebbe az átfogóbb vizuális térbe sorolható, amelynek egy-egy szeletét ráadásul alaposan fel is tárta már a történettudomány (Kovács, 1991) (Kato-
na et al., 2014).

állnak elsősorban – de épp emiatt a képeken akaratlanul is feltűnnek a háború információtörténetének a szereplői, statisztái és kellei is.²³

Távírásszerek és híradósok: sátraikkal, üzenet-továbbításra és mozgásra használt eszközeikkel (legyenek azok motorizáltak vagy állati erővel vontatottak). És persze: postagalambjaik és hírvivő kutyáik.²⁴ Dobról csévévelhető vezetékeik. Futárok, táskáikkal. Tábori postások, postautók, képeslapok, Vöröskeresztes egyen-levelezőlapok a fogolytáborokból.

Tisztek és felderítők, akik távcsővel, rejtélyes precíziós műszerekkel épp az ellenséget vagy a tájat figyelik, hogy információmorzsákat gyűjtsenek majdani döntéseikhez. Ugyanők térképeket vizsgálva vagy haditanácsot tartva, ahol a jelentéscsere és a koordináció minősége dönti el a majdani cselekvés sikerét. És mindehhez a fénykeltés különböző eszközei, meg légi fényképezési megoldások, hogy a látásteljesítményt információtechnológia támogassa. Képek kamerát kezükben tartó és éppen fotózó haditudósítókra és amatőrökre.

Képek mindenről, ami tárgyi formát öltött információ: katonai és közigazgatási dokumentumok, proklamációk, hirdetések, plakátok, a hátszárzból. Katonák naplói, feliratai, fába és kőbe karcolt jelei a frontról. Ugyaninnen zászlók, szimbólumok, ikonikus objektumok, jelzések. Olvasó, beszélgető, irkáló, rajzoló katonák a pihenés ritka pillanataiban. A két „világ” között közlekedő levelek és képeslapok.

Minden, korábban tárgyalt érték-dimenzió feltűnik rajtuk. Gyakran van *mű-értékük*, amikor a fénykép elsősorban esztétikai hatást vált ki a nézőjéből. Máskor a *hír-érték* erősebb, szinte látjuk a kép mellett az aláírást meg a mellé tördelt hasábokat, mintha egy újságból lépne elénk. E kettő természetesen keveredhet is. A kezdő és a tapasztalt világháborús kép-nézegetőnél is eljöhethet a pillanat, amikor az ábrázolt „kis világok” sokasága, vagy akár egyetlen expresszív fotográfia is megismerő élményt ad: ráébredést, a tudás határainak bővülését, az új és rögtön kontextusba helyezhető ismeretekre való reflexiót. *Információ-értéket*.

S végül ezek a képek gyakorta *forrás-értékűek*. Olyasmint örökítenek meg, ami az emlékezet más csatornáin keresztül nem vagy nehezen válhat közösségivé, megoszthatóvá vagy megérthetővé. Ha valaki csodálkozna, hogy miért találkozik annyi postagalambbal, tábori galambdúccal vagy hírvivő kutyával, ebben találja meg a magyarázatot. Az amúgy is hiányos és részben megsemmisült írásos levéltári forrásokból alig tudunk meg valamit a vezetékes front-kommunikáció nehézségeit áthidalni hivatott szárnyas és négy lábú információ-technikusokról: alakulataikról, kiképzésükről, eszközeikről, bevetéseik mérlegéről. A becslések százezer, harctéren bevetett galambról (és az elfogásukra kiképzett ragadozó madarakról) szólnak. Felfogni, megérezni a szerepüket, fontosságukat, súlyukat, sokaságukat – nos, ehhez ma egyetlen csatorna áll rendelkezésre, a világháború postagalambjairól készült képek

²³ Révész (2014) tíz érdekes háborús fotót mutat be egy izgalmas írásban, ebből három eminensen információtörténeti jelentőségű – pedig pusztán különlegességük miatt kerültek a válogatásba. Repülőgépek érkezését előre jelezni képes, elképesztő méretű, gramofontölesre emlékeztető akusztikus lokátorok, a megfigyelőt az egész hajótestre kiterjedő fekete-fehér csíkokkal összezavaró optikai művész-trükkök, és egy álca-objektumként legyártott lótetem-utánzat, ahonnan megfigyelni és lőni is lehetett.

²⁴ A kutyákra teherhordáskor és küzdelemben is bevethető harci négy lábúként is számítottak, de információs célú háborús alkalmazásuk volt roppant széleskörűen elterjedt, emiatt sokkal részletesebb tárgyalást érdemelnének. Nemcsak hírtovábbítási céllal szolgáltak ugyanis, hanem jelző-riasztó funkcióban és sebesült-keresésre is használták őket. A háború látássérültjeinek nagy száma és a betanításban szerzett gyakorlat együttesen eredményezte a vakvezető kutyák számának megszaporodását illetve kiképzésük tömegesedését a század húszas éveiben.

nézegetése. Nem is kétséges tehát, mennyire időszerű volna egy olyan virtuális fotókönyvtár létrehozása, amely az online térben elszórtan létező képgyűjtemények anyagából megfelelő metaadatok és keresési praktikák segítségével egy-egy témakör valamennyi digitalizált fényképéhez elvezethetné a kutatót.

Tekintsük ezt a kiállítást erre is bátorító felszólításnak, és élvezzük a kiválasztott fényképeket, minden érték-dimenzióban.

Hivatkozott irodalom:

Badsey, Stephen 2009: *The British Army in Battle and Its Image 1914-18* Continuum, UK
Badsey, Stephen: *Photography (Historical debates) British Library World War One* <http://www.bl.uk/world-war-one/articles/photography> Letöltve: 2014. december 6.

Barakonyi Szabolcs, Kolbert András (2014): A második magyar hadifotós A Nagy Háború Blog,
2014. december 7.
http://index.hu/tudomany/tortenelem/anagyhaboru/2014/12/07/a_masodik_magyar_hadi_fotos

Carmichael, Jane 1989: *First World War Photographers* Routledge

Dvorsky, George (2013): Rare 3D Camera Found Containing Photos from WWI io9 2013 April 7.
<http://io9.com/rare-3d-camera-found-containing-photos-from-wwi-669397198>

Katona, Anikó – Szarka, Anita – Csillag, Katalin (szerk.) 2014: *Képpé formált háború. Az első világháború nemzetközi képes emlékei az Országos Széchényi Könyvtárban* Országos Széchényi Könyvtár, Osiris Kiadó

Kolozsi, Ádám – Szémann, Tamás 2014: Az első világháború színesben A Nagy Háború Blog
2014.08.24.
http://index.hu/tudomany/tortenelem/anagyhaboru/2014/08/24/az_vilaghaboru_szinesben/

Kovács, Ákos (szerk). 1991: *Monumentumok az első háborúból*. Corvina, 1991.

Kovács, Gábor: Külső tájékozás nélküli légifotók alkalmazási lehetőségei (Diplomamunka, ELTE, 2011) http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/szakedolgo/kovacs_gabor/kg.pdf

Ólmosi, Zoltán (2007): Egy első világháborús frontharcos felvételei. Háborús töredékek Rajk Sándor szemével. *Archivnet*, 7. évf. 3.sz.
http://www.archivnet.hu/hadtortenet/egy_első_vilaghaborus_frontharcos_felveletei.html

Révész, Béla (2014): Tíz érdekes fotó az első világháborúból *Honvédelem.hu* 2014 szeptember 6.
http://www.honvedelem.hu/cikk/46226_tiz_erdekes_foto_az_első_vilaghaborubol

Virágh, Ajtony 2014: Egy I. világháborús fényképalbum margójára. Király Árpád tüzér főhadnagy frontfotói *Kommentár*, 2014/2
http://kommentar.info.hu/iras/2014_2/egy_i_vilaghaborus_fenykepalbum_margojara

Walther, Peter 2014: *The First World War in Colour* Taschen, 2014

Zarándy, Zoltán – Böröczky, László 2003: Első világháborús katonaemlékek amatőr fotókon. *Huszádik századi európai történelemtanítás, kísérleti modul* http://www.altusoft.hu/history/tan_mod/elsovh.htm

Z. Karvalics, László, 2004: Bevezetés az információ-történelemben *Gondolat*, Budapest 1- 247.o.

Z. Karvalics, László 2012: Információtörténelem. Az önazonosság keresésétől az átfogó kutatási programokig Aetas 4. 5-12.o.

Z. Karvalics, László 2014: Szaporodó metszéspontok: az információtörténelem találkozik a Nagy Háborúval In: U.ő. (szerk.) Az I. világháború információtörténetéhez. *Előadás-kivonatok* 1-5.o. Primaware, Szeged

Képjegyzék:

- 1.kép: <http://www.telegraph.co.uk/history/world-war-one/10566025/Honoured-the-WW1-pigeons-who-earned-their-wings.html>
- 2.kép: <http://slate.me/1E9K84f>
- 3.kép: http://doctorbarkman.blogspot.hu/2012_09_01_archive.html
- 4.kép: http://doctorbarkman.blogspot.hu/2012_09_01_archive.html
- 5.kép: <http://www.bibl.u-szeged.hu/shvoy/13/image98.htm>
- 6.kép: http://www.theatlantic.com/static/infocus/wwi/wwitech/1_17.jpg
- 7.kép: http://index.hu/nagykep/2012/10/14/allatok_a_modernkori_hadviseles_hajnalan/
- 8.kép: http://www.theatlantic.com/static/infocus/wwi/wwitech/1_10.jpg
- 9.kép: <https://www.pinterest.com/pin/446067538066657470/>
- 10.kép: <http://www.postamuzeum.hu/en/targyak/2373/hughes-tipusu-betuiro-taviro>
- 11.kép: <http://bit.ly/1HQE1mD>
- 12.kép: <http://www.bbc.co.uk/news/uk-11667251>
- 13.kép: <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol51no4/shooting-the-front.html>
- 14.kép: <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol51no4/shooting-the-front.html>
- 15.kép: http://4.bp.blogspot.com/-v8oBIP9C8yk/VABu_0waU2I/AAAAAAAAA61E/Wo2ds29-cZE/s1600/Americans%2Bin%2BWorld%2BWar%2BI%2B%283%29.jpg
- 16.kép: http://www.theatlantic.com/static/infocus/wwi/wwitech/1_01.jpg
- 17.kép: http://www.theatlantic.com/static/infocus/wwi/wwitech/1_04.jpg
- 18.kép: http://www.theatlantic.com/static/infocus/wwi/wwitech/1_15.jpg
- 19.kép: http://elet-erzes.blog.hu/2014/04/15/tiz_dolog_amit_az_i_vilagaborunak_koszonhetunk
- 20.kép: <http://www.postamuzeum.hu/en/targyak/2476/fenytaviro-hasznalatanak-oktatasa-az-i-vilagaboru-idejen>
- 21.kép: http://index.hu/nagykep/2012/10/14/allatok_a_modernkori_hadviseles_hajnalan/
- 22.kép: http://index.hu/nagykep/2012/10/14/allatok_a_modernkori_hadviseles_hajnalan/